

Lengvári István

Az Erzsébet Tudományegyetem rövid története¹

A pozsonyi egyetem

A magyar országgyűlés az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel hozta létre a pozsonyi magyar királyi tudományegyetemet a debreceni egyetemmel együtt, és az intézmény I. Ferenc József engedélyével felvette a magyarok között igencsak népszerű Erzsébet királyné nevét.²

A legfontosabb feladat az egyetem tárgyi és személyi feltételeinek megteremtése volt, különösképpen a klinikáknak a közkórház épületeiben való fejlesztése. Felmerült az egyetem egységeinek egy csoportban, mai szóval campuszerű elhelyezése is egy új városrész kialakításával, de ennek megvalósítása álom maradt. A jogi karra korlátozódó első tanév 1914. október 3-án nyílt meg 189 hallgatóval, épp a világháború kitörése után, így a nagyszabású ünnepségeket mellőzték. A probléma azonban az volt, hogy a háborús helyzet jelentős mértékben megnehezítette az intézmény fejlesztését. Az egyetem avató ünnepségére 1916. november 19-én került sor.³

Noha az orvosi kar az első tanévben épülethiány miatt nem kezdhette meg működését, az uralkodó 1914 januárjában elsőként három orvosprofesszort nevezett ki: Velits Dezsőt (szülészet és nőgyógyászat), Herzog Ferencet (belgyógyászat) és Bakay Lajost (sebészet). 1914 augusztusában a jogi kar nyilvános rendes tanárainak kinevezése is megtörtént: így többek között Kérészy Zoltáné (magyar és európai jogtörténet), Falcsik Dezsőé (polgári jog), Pázmány Zoltáné (római jog), és a bölcsészeti kar két professzora, Kornis Gyula (bölcészet) és Hodinka Antal (történelem) is megkapta hivatali papírjait.⁴

1918 márciusában a két korábbi bölcsészprofesszor mellé újak is kerültek Zolnai Gyula (magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet), Gyomlay Gyula (klasszika-filológia), Császár Elemér (magyar irodalomtörténet), Prinz Gyula (földrajz), Lukinich Imre (egyetemes történelem), Weszely Ödön (pedagógia), valamint Thienemann Tivadar (német és francia nyelv és irodalom) személyében. IV. Károly király a következő hónapban további nyolc orvosprofesszort nevezett ki: így többek között Pekár Mihályt (kórtan), Fenyvessy Bélát (közegészségtan), Reuter Camillót (ideggyógyászat), Heim Pált (gyermekgyógyászat), Entz Bélát (kórbonctan és törvényszéki orvostan) és Mansfeld Gézát (gyógyászatan), akiknek nagy része a budapesti és a pécsi időszakban is fontos oktatási feladatokat látott el.⁵

A pozsonyi egyetem hallgatói közül többen életüket veszítették a fronton vagy megsebesültek. Az 1917/18-as tanévben a diáklétszám az első évhez képest csaknem dup-

1 Jelen összefoglalás nagyban támaszkodik a korábban megjelent alábbi munkáinkra: LENGVÁRI 2004; LENGVÁRI 2014; LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. A tanulmányban hivatkozott források és szakirodalom bibliográfiáját lásd jelen lapszám 167. oldalán, a képek jegyzékét pedig a 160. oldalon.

2 LENGVÁRI 2014. 15–16.

3 LENGVÁRI 2014. 16–17.

4 LENGVÁRI 2014. 17.

5 LENGVÁRI 2014. 18.

lájára (első félévben 311 fő, második félévben 413 fő) emelkedett. Az 1914/15-ös tanévben a régi pozsonyi jogakadémia épülete, a korábbi jezsuita kollégium lett a jogi kar otthona. Az orvosi fakultás számára kijelölt épületeket a következő tanév folyamán kívánták felújítani és felépíteni. Az orvoskar hivatali apparátusát az Aspremont–Esterházy-palotában helyezték el. 1918-ra létrejött egy 100 fős egyetemi diákokotthon.

1. kép – A pozsonyi jogi kar aulája

A háború miatt a bölcsészeti karon csak az 1917/18-as tanév második szemeszterében, az orvostudományi karon pedig 1918 szeptemberében indulhatott meg az oktatás. 1919. január elsejével olasz és cseh csapatok szállták meg Pozsonyt, a kiépülő szlovák igazgatásban fokozatosan ellehetetlenült az egyetem működése. 1919 júliusában megjelent egy rendelet, amely egy új cseh és szlovák tannyelvű, négykarú egyetem kiépítését tűzte ki célul, ezzel gyakorlatilag megpecsételődött az Erzsébet Tudományegyetem sorsa. A várható lépésekről az egyetemet nem értesítették, az intézmény dolgozói és hallgatói még 1919 augusztusában is teljes bizonytalanságban voltak. 1919. szeptember 21-én az új állam képviselői megjelentek Fenyvessy Béla rektornál, és bejelentették az egyetem teljes átvételét, megkezdve a több napra tervezett átadás-átvételi folyamatot. Ezek után a megállapodás szerint csak a jogi kar folytathatta a munkát az 1921/22-es tanév végéig, azonban az új egyetem jogi karának felállításáról szóló rendelet csak 1921 júliusának végéig engedélyezte a működést. Az oktatók kérelmezhatték átvételüket nyugállományba való helyezésükkel. Az új hatalom a Pozsonyban maradt oktatók munkáját a professzorok letartóztatásával, illetve lakásaik rekvirálásával is lehetetlenné tette, így ők Pozsonyból Budapestre menekültek.⁶ 1921 őszén megindult az oktatás az új egyetemen, és ezzel az új hatalom szemében „feleslegessé” vált egy másik, gyakorlatilag teljesen magyar jogi kar is.

A budapesti átmeneti tartózkodás

A minisztertanács döntése értelmében a pozsonyi univerzitás az 1919/20-as tanévtől Budapesten kezdte meg működését a kolozsvári egyetemmel együtt. A két intézmény („kettős egyetem”) között a magyar kormány jóváhagyásával együttműködési megállapodás jött létre, amely két évig állt fenn. A közös működést az együttes tanácsülések és a mindkét fél számára elfogadható döntések meghozatala jelentette. A budapesti munka a működés minimális feltételeinek megteremtésével kezdődhetett meg. Az orvosi kar az első pesti tanévben nem is nyitotta meg kapuit. Az elméleti intézeteket a város egyes

⁶ LENGVÁRI 2014. 18–20.

kórházain kívül az Állatorvosi Főiskola fogadta be, a gyakorlati oktatás helyszínei pedig a Szent Rókus Kórház, a Zita Kórház és a Fehér Kereszt Kórház lettek. A bölcsészkart a kolozsvárral együtt a budai Paedagogium épületében helyezték el. Miután az egyetem Pécsre kerülése véglegessé vált, a pécsi jogakadémia tanárai, akiknek legtöbbször átkerült az Erzsébet Tudományegyetem jogi karára, egyszerre tanítottak Budapesten, és fejezték be az utolsó, 1922/23-as tanévet Pécsen. A három kar – szinte kivétel nélkül magyar anyanyelvű – diákságának létszáma az utolsó budapesti évben több mint másfélezer volt. A hallgatók anyaintézményüktől függetlenül bármely tanár előadásaira áthallgathattak.⁷

A nemzetgyűlés 1921. évi XXV. törvénycikkében kimondta, hogy ideiglenes jelleggel a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyit pedig Pécsre helyezi át. 1922. március elején létrejött a megállapodás az evangélikus egyház és az Erzsébet Tudományegyetem között a lutheránus teológiai fakultás megszervezéséről soproni székhellyel. Júliusban Klebelsberg Kuno kultuszminiszter pécsi látogatásakor véglegesítették az univerzitás infrastrukturális alapjait.⁸

Az egyetem elhelyezése és kiépülése Pécsen

Az egyetem Pécsre telepítése nem jöhetett volna létre Pécs városa és polgármestere, Nendtvich Andor, valamint Zichy Gyula megyéspüspök és Pekár Mihály rektor együttműködése nélkül. A város és a püspökség épületek átadásával biztosította – a tervek szerint ideiglenes jelleggel – a karok és klinikák elhelyezését. A főreáliskolának szánt Rákóczi úti főépület fogadta be a karok és intézetek nagy részét. Az első pécsi tanévnyitóra ünnepélyes keretek között 1923. október 14-én került sor.⁹

A Rectori Hivatal élén az egyetemi főtanácsos állt, aki kollégáival intézte a rektor személye körüli és az egyetemhez kapcsolódó általános ügyeket. A Pécsre költözéskor a Rákóczi út 2-be, a volt árvaház épületébe költözött be a mintegy 20 fős gazdasági hivatal,

2. kép – Az Erzsébet Tudományegyetem Rákóczi úti épülete

amely a néhány évvel később felállított műszaki osztállyal együtt irányította a karok és a klinikák gazdasági és műszaki ügyeit (beleértve például a betegellátás elszámolását is). Quaestura néven egy központi tanulmányi hivatal végezte a hallgatók beiratkozásával, eredményeinek nyilvántartásával és az illetékekkel kapcsolatos feladatokat. A négy kar külön hivatallal rendelkezett.¹⁰

⁷ LENGVÁRI 2021. 20.

⁸ MÉREG 2023.

⁹ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 54–55. Az Erzsébet Tudományegyetem korabeli pécsi épületeiről részletesen lásd jelen lapszám *Az Erzsébet Tudományegyetem épített öröksége és tárgyi emlékei* című írását.

¹⁰ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 54–57.

Az egyetem diákjai többféle kollégium közül választhattak – természetesen nem jutott hely minden diáknak, ők al- vagy ágybérletre kényszerültek, de étkezést ettől függetlenül igényelhettek az egyetemi menzán vagy a Szent Mór Kollégiumban. A Nagy Lajos Kollégium a férfi, az Erzsébet a női hallgatók számára nyújtott szállást. A pécsi egyetem európai színvonalú, berendezését és felszerelését tekintve az országban egyedülálló intézménye volt a Maurinum, a Szent Mór Kollégium (ma a Rektori Hivatal épülete). Az egyetemen „Diákjóléti és diákvédő iroda” koordinálta a szegénysorú hallgatók ellátását. A támogatás részben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, részben magáncégek, egyesületek felajánlásaiból érkezett. A korszakban elsősorban egyéni beadványok alapján adtak kedvezményeket, kevés szabályszerűséggel találkozunk.¹¹

Az egyetemen 1923-ban Pécsi Egyetemi Atlétikai Club (PEAC) néven sportklub alakult, alapítványi formában Keszthelyen 50 ágyas diáküdülő, 1934-től pedig nyári egyetem is működött.¹²

Haszonkölcsön-szerződés alapján az egyetem használati jogot kapott a püspöki könyvtárra az egyházi tulajdon jog fenntartásával, megteremtve egy kiépítendő egyetemi könyvtár alapját.¹³

A Jog- és Államtudományi Kar

A kar szellemiségében és oktatói gárdáját tekintve is támaszkodhatott a megszüntetett joglíceumra, így Faluhelyi Ferenc, Késmárky István, Mihálffy Ernő, Schaurek Rafael, Vasváry Ferenc tevékenységére. A jogi karon két olyan intézet is működött, amelyeknek országos híre és hatóköre érdeklődést keltett. A Magyar Szociográfiai Intézetet 1924-ben Krisztics Sándor vezetésével hozták létre. A Faluhelyi Ferenc vezetésével tevékenykedő Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet pedig az első olyan intézet volt, amely az elszakított magyarság sorsával foglalkozott.

A kar 1934-ben a főépülethez emelt új szárnyba költözött. Az első pécsi tanév (1923/24) első szemeszterére 333, a másodikra 291 fő iratkozott be. A harmincas évek közepére a hallgatói létszám megközelítette az ezret. Ekkor az ifjúság tömegesen választotta a jogi pályát. A negyvenes évek elejére azonban a létszám ismét csökkent.¹⁴

Az Orvostudományi Kar és a klinikák

Míg Debrecen és Szeged orvosképzése új, erre a célra épített létesítményekben zajlott, Pécsen a korszakban meg kellett elégedni a város által felajánlott különféle, ideiglenes elhelyezésre szánt épületekkel. A főreáliskola (Rákóczi út 80.) épülete nemcsak a Dékányi Hivatalnak, hanem a Fizikai, Kémiai, Élettani és Biológiai Intézetnek is otthont adott. Az átépített Dischka Győző utcai tornacsarnok épületébe kerültek az Anatómiai, Kórbonctani és Törvényszéki Orvostani, a városi kórházba pedig a Gyógyszertani és

¹¹ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 58–60.

¹² DEZSŐ 2022c.

¹³ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 144.

¹⁴ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 61–68.

Kórtani Intézetek. Ezek néha csak 2–3 szobával, laboratóriummal, más intézetekkel közösen használt tantermekkel, féltucatnyi vagy annál is kevesebb személyzettel működtek.¹⁵

Szentágotthai János anatómus, az Élettani Intézetet vezető Pekár Mihály, Gorka Sándor zoológus, a Kórbonctani Intézetet megszervező Entz Béla, Mansfeld Géza a gyógyszeretan, illetve Fenyvessy Béla, a közegészségtani professzora mind a kar jeles tudósai voltak. Ehhez a gárdához csatlakoztak a klinikákon működő olyan kiválóságok, mint a sebész Bakay Lajos, a fogász Oravec Pál, a belgyógyász Ángyán János, a neurológus Reuter Camillo, és a szülész Scipiades Elemér. A klinikák fejlesztése tárgyában az egyetem vezetése 1937-ben felterjesztést fogalmazott meg Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter részére, de a terv nem talált támogatásra. A kar virágzó nemzetközi kapcsolatokat alakított ki, több szakember a tengerentúlra is eljutott. A kezdetektől az 1944/45-ös tanévig 2267 hallgató szerzett diplomát a karon. Az orvosképzés tanulmányi ideje az 1922-es reform után hat év volt négy szigorlattal, a végzeteknek ezután gyakornoki éveket kellett letölteniük. Azzal, hogy a Dunántúlra már nem csupán a budapesti orvoskarról kerültek szakemberek, a térségben jelentősen javultak az egészségügyi ellátás körülményei, bár ennek hatása csak a negyvenes évektől, majd az azt követő évtizedekben figyelhető meg.¹⁶

A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar

A bölcsészettudomány ágainak művelése Pécsen jelentős hagyományokra tekinthetett vissza, elég a bölcsészeti líceum tevékenységére vagy a gazdag egyházi hagyományra utalnunk. A Pécsre költöző kar osztozott az egyetem szűkös körülményeiben, javulás ebben csak a jogi kar új épületének átadása, 1934 után következhetett be, amikortól a bölcsészeti fakultás 13 intézete a Rákóczi út 80. szám alatti főépületben némileg komfortosabb körülmények között tudott működni.

A Filozófiai Intézet vezetője Halasy-Nagy József, a Pedagógiai Intézeté Weszely Ödön, a Magyar Nyelvtudományi Intézeté kezdetben Zolnai Gyula és Klemm Antal volt. A Magyar Irodalomtörténeti Intézetben Vargha Damján tevékenysége volt kiemelkedő; utóbbi egyben a Maurinum szervezője és vezetője is volt. A Német Intézetet Thienemann Tivadar alapította. Az Ókortudományi Intézetet 1934-től a világhírű Kerényi Károly professzor vezette, a történészek közül Hodinka Antal tevékenysége kiemelkedő, a Földrajzi Intézetben pedig a nemzetközi hírű tudós, Prinz Gyula is tanított. A kar keretein belül működött a Középiskolai Tanárképző Intézet is. E karnak volt a legkevesebb hallgatója: a kezdeti 40–50 fős létszám a harmincas évek elejére meghaladta a 170-et, majd 1940-ig fokozatosan 100 alá csökkent. Amikor a második bécsi döntéssel Észak-Erdély ismét Magyarországhoz került, törvény rendelte el a kolozsvári egyetem újraszervezését, egyúttal néhány kar, így a pécsi bölcsészkar bezárását, amelyet a pécsi politikai és egyetemi elit tiltakozása sem tudott megakadályozni.¹⁷

¹⁵ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 70.

¹⁶ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 69–74.

¹⁷ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 75–79.

Az Evangélikus Hittudományi Kar Sopronban

1923. november 23-án az evangélikus líceum épületében kezdődött meg a kar tevékenysége. A korszakban nyolc tanszéket (szemináriumot) szerveztek. A kar kiemelkedő teológus tanárai voltak Deák János, Kiss Jenő, Wiczian Dezső, Stráner Vilmos, báró Podmaniczky Pál és Karner Károly. Fennállása alatt több mint 600 hallgatója volt, közel négyszázan diplomát is szereztek. A kar működése Sopron város szellemi életére, valamint a város fejlődésére is nagy hatást gyakorolt. 1930 októberében adták át új főépületét, melyben a kari hivatalok és a könyvtár mellett tantermeket, szemináriumi helyiségeket, hallgatói és oktatói szobákat, gondnoklakást is kialakítottak.¹⁸

Pécs városa és az egyetem: gazdaság, politika, kultúra

A város közönsége egyes érzelmekkel várta új intézményét: a jövőbe fektetett beruházástól az évenként növekvő városi költségeken át a lakásválság réméig sokféle álláspont ütközött a városi közgyűlésen és a napilapok hasábjain. A képviselők többsége végül támogatta a kért, elsősorban infrastrukturális felajánlásokat. Az első évtized azt mutatta, hogy a város gazdasági szempontból mindenképpen jól járt az egyetemmel. Új könyvkereskedések, éttermek és kávéházak nyíltak, és a pécsi és környékbeli cégek is beszállítói és beruházói lettek az intézménynek. Nemcsak a folyamatos átépítések és – kisebb mértékben – az új épületek adtak munkát, hanem az egyetemistáknak, a dolgozóknak vagy a klinikák fekvőbetegeinek élelmiszert, valamint általában a működéshez szükséges anyagokat és eszközöket is részben helyi vállalkozókon keresztül szereztek be. A nagyságrend érzékeltetésére néhány adat: a klinikai hálózat teljes kiépülésekor, a harmincas évek elejére a beteggyak száma elérte a közel 900-at, évente több mint ezer műtétet végeztek, és a nagyobb klinikák 3–4000 járóbetegét láttak el évente.¹⁹ Közel 500 fő volt az oktatókon kívüli dolgozók (adminisztratív személyzet, ápolók, asszisztensek, fűtők, karbantartók, stb.) létszáma.²⁰ A hallgatóságot is hozzászámolva, a lakhatás és élelmezés tekintetében komoly keresletet alakított ki az új intézmény, melynek profitja a városi lakosságnál (ágy- és albérlet, östermelés) és vállalkozóknál maradt.

A városi közügyekre és a politika világára is hatást gyakorolt részben a nagyszámú fiatal, részben az új professzorok érkezése. A hagyományos városi polgárság és az egyházi értelmiség mellett új rétegek jelentek meg. Talán leginkább látványos az ifjúság bajtársi szövetségeinek (Szent István Bajtársi Szövetség, Foederatio Americana, Turul, az elszakított országrészekről érkező hallgatók külön egyesületei, illetve a vallási alapon szerveződő egyesületek) tevékenysége volt. A numerus clausus támogatása és rendelkezéseinek szigorú betartása melletti kiállás mutatkozott meg a beiratkozási sztrájkok szervezésében. A nemzeti és keresztény álláspont hangsúlyozása mellett korszakunk második felében egyre erősödött a szociális kérdések iránti érdeklődésük (bányászsztrájkok és falukutató mozgalom támogatása), emellett németellenes hangok is megjelentek működésükben.²¹ A professzorok részéről kevés és csak óvatos politikai megnyilatkozást találunk, ez alól csak

¹⁸ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 80–82.

¹⁹ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 70.

²⁰ LENGVÁRI 2020. 169.

²¹ RAPOSA 2020; RAPOSA 2023.

Molnár Kálmán jogászprofesszornak a zsidótörvényekkel és az erősödő antiszemizmussal szembeni bátor kiállása jelent kivételt.²²

Az egyetem egésze – a kari és az egyetemi tanácsi jegyzőkönyvek tanúsága alapján – csak az őt érintő problémák (numerus clausus és általában a hallgatói beiratkozások és létszámkeretek kérdései) tekintetében nyilatkozott meg, akkor is csak szakmai, de az egyetem egésze számára kedvező álláspontot képviselve. Az egyetemnek felsőházi képviselője is volt, amelyet 1927-től Pekár Mihály látott el. A helyi politikában való aktív részvétel csak 1945-től figyelhető meg az oktatók egy részénél.

Az egyetem polgárai a város kulturális és közművelődési életében is tevékeny szereplők voltak. 1924-ben hozták létre az Erzsébet Tudományegyetem Tudományos Szövetségét. Feladata több szakosztályán keresztül tudományos ismeretterjesztő és egészségügyi felvilágosító előadások tartása volt, melyeket a helyi sajtóban is propagáltak.²³ Emellett az egyetem polgárai különféle városi társaságok, alapítványok és baráti társaságok aktív tagjai voltak, továbbá közönséget jelentettek a város színházi, zenei előadásainak, múzeumi programjainak. Az egyetemhez kötődő társaságok, egyesületek báljai nemcsak szórakozást nyújtottak az egész város számára, de lehetőséget kínáltak a társadalmi kapcsolatok építésére is.

Az egyetem veszélyeztetett léte és feldarabolása

Az egyetem már a húszas évektől kezdve a megszüntetés fenyegetettségében élt. 1925-ben a nemzetgyűlés takarékosági bizottsága foglalkozott a vidéki egyetemek és egyes karok bezárásával. 1929-ben, az újabb kormányzati racionalizálási tervek hatására emlékirat született Pécs városától az egyetem továbbfejlesztésének szükségességéről. 1933-ban ismét felmerült a felszámolás ügye, melyet páratlan összefogással sikerrel vertek vissza a dunántúli törvényhatóságok.²⁴

Az 1945–1950 közötti időszak történései gyökeresen új helyzetet jelentettek a magyarországi, ezen belül a pécsi felsőoktatás számára. A bölcsészkar már korábban beszüntette tevékenységét, a soproni hittudományi kar felszámolására a kormány és az evangélikus egyház között kötött egyezmény alapján 1950-ben került sor. Végül 1951-ben Pécssett a megmaradt két karból két önálló intézményt hoztak létre: a Pécsi Orvostudományi Egyetemet és az egykarú, csak jogi fakultással rendelkező Pécsi Tudományegyetemet.²⁵

²² SCHWEITZER 2018.

²³ DEZSŐ 2022d. Az Erzsébet Tudományegyetem tudományos és kulturális egyesületeiről, rendezvényeiről részletesen lásd jelen lapszám *Az egyetem ünnepi, tudományos és kulturális eseményei* című írását.

²⁴ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 56.

²⁵ LENGVÁRI – SCHMELCZER-POHÁNKA 2017. 83.

The Short History of the Elisabeth University

by István Lengvári

This short summary covers the history of the university from its foundation in Bratislava (1912) to the end of the civil era (1950). After the Czech occupation in 1919, the university was forced to flee, and after a temporary period in Budapest, it was settled in Pécs. The article describes the settlement and development of the university in its new seat, the activities of its faculties, its economic, political and cultural relations with the city, as well as the changes taking place in the last years of the period.